

Kapitel 5: På rejse i det russiske hus

Som sådan ønsker vi ikke en egentlig velfærdsstat. Vores erfaring er, at amerikanerne økonomisk og menneskeligt minder mere om russerne end om europæerne (interview med reformøkonomen Grigory Glazkov i Information 20/3 1992, 5)

Nationaliteter og minoriteter i Sovjetunionen

I 1978 udsendte den franske politolog Hélène Carrère d'Encausse, hvad der skulle vise sig at være en profetisk bog om nationalitetsspørgsmålet i Sovjetunionen, *L'Empire éclaté (Det sprængte imperium)*. På det tidspunkt var det ikke god tone at kalde Sovjetunionen for et imperium – staten var aldrig blevet slæbt for FN's afkoloniseringskomité, der i overensstemmelse med det berygtede "saltvandskriterium" kun kalder kolonier for kolonier, hvis de er adskilt fra moderlandet af hav – og ingen ved deres fulde fem forudså, at mange folkeslag ville være i reel borgerkrig og unionen opløst ved udgangen af 1991. På baggrund af et mangeårigt studium af de centralasiatiske republikker leverede Carrère d'Encausse en grundig og nuanceret gennemgang af den sovjetiske nationalitetspolitik fra revolutionen i 1917. Hun nåede frem til det paradoksale resultat, at politikken havde været en sådan succes, at den truede med at undergrave sig selv og sprænge den multinationale statsdannelse. I modsætning til de billige antisovjetiske argumenter i udlandet og i de neonationalistiske folkefronter kan man ikke sige, at nationalitetspolitikken kun bestod i en russisk undertrykkelse af alle de anderledes kulturer. Tværtimod. Undertrykkelse var der, men den var nationalt indifferent, ja man kan hævde, at den næsten gik værst ud over det russiske folk. Det kommunistiske udviklingsdiktatur ville på langt sigt afvikle nationale, sproglige og kulturelle forskelle til fordel for udviklingen af det nye sovjetiske menneske på samme måde, som man i det franske kolonirige før 1940 drømte om udbredelsen af den franske civilisation til alle værdige undersåtter. Men vejen til denne paradisiske tilstand var original. De revolutionæres hensigt var først at samle republikkerne i en føderation, som efterhånden skulle rumme alle verdens socialistiske lande; siden, da det blev klart, at omvendelsen lod vente på sig, at samle dem til én stat.

Som vi så i sidste kapitel havde Lenin og Stalin forberedt sig teoretisk på at tackle led det nationale spørgsmål i årene før 1. verdenskrig. Det nye i forhold til zarens russiske rige var, at denne samling skulle ske ved hjælp af nationale eliter fra de enkelte republikker. Derfor gik den sovjetiske nationalitetspolitik, som den blev grundlagt af Lenin og stort set fortsat under Stalin, Khrusjtjov og Bresjnev ud på at støtte den nationale egenart i de forskellige republikker. Det gjorde de med en sådan konsekvens, at de ligefrem skabte nye nationale kulturer med skriftsprog og egen litteratur, hvor de ikke eksisterede i forvejen, først og fremmest i Centralasien og i Hviderusland. Russisk skulle være føderationens fælles sprog og alfabeterne skulle være kyrilliske, ikke latinske eller arabiske (som de nu bliver igen med hjælp fra det Tyrkiet, som indførte det latinske alfabet i 1920). Men national forskellighed var parolen, og den havde i 1970'erne haft en sådan succes, at Carrère d'Encausse forudså, at den officielt støttede nationalisme måtte føre til opløsning af unionen, fordi de nationale eliter før eller siden med nødvendighed måtte støde sammen med deres russiske konkurrenter.

Sådan så det ikke ud for eliten i centrum, kan vi nu lære af Carrère d'Encausse's seneste bog med den misvisende danske titel, *De sovjetiske minoriteter* (1990/91; titlen er misvidende fordi den handler om det, den franske titel angiver, "Nationernes storhedstid). Selv Mikhail Gorbatsjov, der var kritisk overfor meget i det sovjetiske samfund, sagde så sent som 2. november 1987 med selvfølelse: "Kammerater, vi er i vores gode ret til at hævde, at vi har klaret nationalitetsspørgsmålet." (Carrère d'Encausse 1990, 7). Og sådan så det faktisk ud, ikke bare i det russiske centrum, men overalt i republikkerne. Under Bresjnevs stagnationsperiode, hvor det vigtige ikke var realiteterne, men hvordan virkeligheden tog sig ud, syntes den ligeberettigede føderalisme at trives i bedste velgående. I de kaukasiske og centralasiatiske republikker strømmede ungdommen som følge af den officielle nationale begunstiggelsespolitik, der svarer til den amerikanske affirmative action over for de etniske minoriteter, ind på universiteterne i langt større tal end russerne. Ministerierne blev i stadig højere grad bemandet med indfødte, samtidig med at russerne i stigende tal vendte tilbage fra Aserbadsjan og Kasakhstan til de slaviske – og de baltiske – republikker. Bresjnev var i Centralkomiteén omgivet af nære medarbejdere fra de ikke-russiske republikker, hvor personer som Kunajev fra Kasakhstan og og Rasjidov fra Usbekistan øvede en betydelig indflydelse. Et stadig ubekræftet rygte hævder ligefrem, at det var den sidste, der involverede Sovjetunionen i Afghanistan.

Men alt var ikke godt. Det afslørede Gorbatsjov, da han rettede glasnosts afslørende lys mod korrupsion, slendrian og klientelisme i de ikke-russiske såvel som i de russiske republikker. Ifølge Carrère d'Encausse's seneste analyse gik det så galt for Gorbatsjov, netop fordi han var moderne og vestligt indstillet. Han troede naivt, lige som det store flertal i vesten, at problemerne i Sovjetunionen var af økonomisk og organisatorisk natur. Hvis man fjernede hindringerne for økonomien, ville samfundet modernisere sig. Derfor slog han ned på korrupsion og udygtighed og fyrede strubevis af inkompetente ledere og erstattede dem med dygtige folk fra sine egen generation. Men derved ødelagde han utilsigtet de komplicerede nationale og etniske balancer, som var etableret under Bresjnev. I periferien blev det opfattet som et signal til russificering, da han fyrede den mangeårige førstesekretærer i Kasakhstan, Kunajev og erstattede ham med en ukompromitteret russer, Gennadij Kolbin. At han var dygtig og ubestikkelig var fuldstændig underordnet for de lokale, som opfattede udskiftningen som et brud på fyre års selvforvaltning. Studenterne i hovedstaden Alma Ata gik på gaden i demonstrationer, der hurtigt udartede til gadekampe. Gorbatsjovs handling kan nærmest sammenlignes med, at Kommissionen i Bruxelles ville gribe ind mod korrupsion og svindel med EF-midler i Syditalien eller Grækenland. Uanset hvor berettiget indgrebet end måtte være ud fra et sagligt synspunkt, ville det med garanti mobilisere alle gode nationale kræfter i de andre lande, som selv er med til at betale gildet, især i Danmark. Sådan gik det også i Sovjetunionen. Netop fordi han ville det moderne økonomisk velfungerende samfund, fremprovokerede Gorbatsjov med nødvendighed opløsningen af unionen. En opløsning der nu har ført til genoprettelsen af republikken Rusland. Men hvori består det russiske ved Rusland?

Moskva som Det tredje Rom

En af de kæreste og mest livskraftige myter blandt moskoviter er, at Stalin i årene inden sin død lod opføre syv kæmpebygninger i Moskva i den kendte stalinistiske kranssekagestil for at understrege Moskvas rolle som arvtager efter Rom. "Det tredje Rom" som det hed under tsarerne. I dag kan man bedst se planen, hvis man tager op til udsigtspladsen foran universitetet, der selv er en af de syv symbolske "høje" opført i 1953. Moskvas skyline

domineres fra dette sydlige udsigtspunkt af de hvide lagkageskyskrabere: hotel Ukraine, beboelseshuset Vosstanie ved oprørspladsen, Udenrigsministeriet, hotel Leningrad, jernbaneministeriet (hvorfra to millioner ansatte administreres!) og endnu en boligskyskraber. Bag ved udsigtspladsen ligger den syvende "høj" Lomonosov universitetet opkaldt efter videnskabsmanden Mikhail Vasilievitj Lomonosov (1711-65). Pengene passer. Lagkagepaladserne på række og geled i al deres hæsleghed som endnu et udtryk for den fredsslutning med den ortodokse kirke, Stalin var blevet tvunget til i 1941, da den tyske invasionshær stod foran Moskvas forstæder. Desværre er det kun en god historie. Der var mange flere skyskrabere på tapetet; en del af dem var delvis færdige ved Stalins død i 1953, det eneste der manglede var trappetrinstårnene oven på den massive underdel. Det første udslag af afstaliniseringen var, at hans efterfølgere øjeblikkelig afbrød opførelsen af disse monumenter og introducerede en billig betonvariation af den internationale funktionalisme, som har hærget overalt i den vestlige verden siden anden verdenskrig.

Er historien ikke helt sand, er den imidlertid godt fundet på og meget symptomatisk for den ideologiske konstruktion, der i tusind år har båret samarbejdet mellem den ortodokse kirke og herskerne i Rusland. De mongolske tatarer erobrede det første Rusland med hovedstad i Kiev mellem 1223 og 1240 og herskede uantastet i et par hundrede år. I 1321 antog de islam, men praktiserede stor tolerance overfor den ortodokse kirke, der blomstrede i disse år med hundredvis af klostergrundlæggelser. I denne kirke voksede en ny kulturel selvfølelse frem, som brød ud i lys lue, da Konstantinopel faldt til tyrkerne i 1453. Det var det andet Rom, som hermed gik under, i hvert fald set i en kristen optik. Tyrkerne selv havde regnet med at kunne rykke direkte ind som arvtagere efter de byzantinske kejsere. Det markerede de ved at omdanne Hagia Sofia til den betydeligste moske uden for Jerusalem, men også ved at sultanen skrev til paven i Rom og bad om at blive anerkendt som den retmæssige efterfølger til Konstantin den Store, altså som kejser over alle kristne. Stor var hans fortørnelse, men også naive overraskelse over, at paven svarede ved at erklære hellig krig mod ham. Osmannerne var nok muslimer, men havde ingen planer om at omvende hele verden til islam. Hvis deres undersåtter valgte at gå over til islam for at slippe for at betale skat og få mulighed for at gøre karriere, var det deres egen sag. I modsætning til de kristne herskere var tyrkerne religiøst tolerante. Derfor var det til dem jøderne flygtede, da de i slutningen af 1400-tallet blev fordrevet fra Spanien. De russiske fyrster og kirkeledere greb straks chancen. De erklærede, at det gamle Byzans var faldet som Guds straf for de unionsforhandlinger, som patriarken i Konstantinopel havde ført med paven i 1438-39 under koncilet i Ferrara og Firenze. Storfyrsten af Moskva havde arresteret metropolitten Isidor, da han vendte hjem efter at have skrevet under på kompromisset. Selv menighederne i Konstantinopel og Grækenland, som kunne have fordel af unionen i deres kamp mod tyrkerne, foretrak som de sagde "at se tyrkens turban frem for pavens tiara". Efter 1453 mente russerne, at Gud havde udvalgt sig et nyt Byzans, med hovedsæde i storfyrstedømmet Moskva, den stat der havde ført an i kampen mod tatarernes overherredømme. De tog det som et tegn på Himlens gunst, at tatarvældet brød sammen i 1480, og at den forventede verdensundergang i 1492 ikke indtraf (i stedet opdagede Columbus Amerika, men det vidste de ikke i Moskva).

Det var munken Filofej (Philotheos) fra Pskov, som i sine skrivelser fra 1520'erne gav den klassiske formulering af ideologien. Henvendt til storfyrst Vasilij III (1505-33), som han meget symptomatisk kaldte tsar dvs. kejser, skrev Filofej:

Det gamle Roms kirke faldt på grund af det apollinaristiske kætteris vantrø (der hentydes til biskop Apollinaris' kætterske opfattelse af forholdet mellem Kristi guddommelige natur og hans menneskelige legeme og sjæl), det andet Roms, Konstantinopels, kirker blev slået med økser og biler af Hagars børnebørn (de antog, at Hagars og Abrahams søn Ismael var stamfader til muhammedanerne). Men den nuværende er den hellige, almindelige og apostolske kirke i det tredje, nye Rom i din herskermagt, som i ret kristen tro lyser mere end solen over alt, hvad der er under himmelen til alle verdens grænser. ... Og nu siger jeg dig, o gudfrygtige tsar, hør og mærk, hvorledes alle kristne tsarriger har forenet sig i dit ene, hvorledes to Rom faldt, men det tredje står, og et fjerde vil ikke findes. (citeret efter Bugge 1970, 50).

Indtil 1453 havde patriarken i Konstantinopel også været overhovede for den russiske kirke. Efter byens fald gjorde metropolitten i Moskva krav på denne værdighed, selv om patriarken i Konstantinopel fungerede videre uden større indblanding fra sultanerne. I januar 1589 lykkedes det med løfter om politisk og især økonomisk støtte den reelle hersker Boris Godunov (tsar 1598-1605) at få den besøgende græske patriark Jeremia til at anerkende samme titel for den russiske kirkes overhovede. Fødslen af den nye kirke og det nye rige var allerede tidligere symbolsk blevet markeret ved, at Ivan 3 (1462-1505) fra 1495 førte den byzantinske dobbeltørn i sit våbenskjold efter at han på pavens initiativ i 1472 giftede sig med Zoe eller Sofia Paleologos. Det var dog først Ivan 4. (Grozny dvs. den grusomme) der antog tsar-titlen. Sofia var vokset op i Italien og havde aldrig været i Konstantinopel, men det var underordnet i forhold til det faktum, at hun var niece af den sidste byzantinske kejser Konstantin XII. Dette ægteskab åbnede for en veritabel indvandring af italienske håndværkere til Rusland. Den berømteste var Aristote Fioravanti fra Bologna, der kom til Moskva i 1475, hvor han støbte de kanoner, der gav fyrsterne af Moskva sejren over tatarerne i 1480 og gjorde det muligt at inkorporere de omliggende russiske fyrstedømmer. Italienernes indsats indenfor arkitekturen var dog nok så vigtig. Samme Aristote Fioravanti stod for opførelsen af Kremles kroningskirke Uspekij Sobor i Kreml i 1470'erne, og hans landsmand Aleviza Novi opførte 30 år senere den anden store kirke i Kreml, Arkhangelskij Sobor (ærkeenglen Mikhails katedral) 1505-08. Den italienske indflydelse gjorde sig især gældende i udsmykningen af facaderne og i maleriet. De berømte ikonmalere Feofán Grek og Andréj Rubljov var stærkt inspirerede af den italienske renæssance, som det er så stærkt skildret i Andrej Tarkovskijs film fra 1966.

Den nære forbindelse mellem Moskva og det antikke Rom blev yderligere bekræftet ved opfindelsen af slægtsbånd mellem Vasilij og kejser Augustus helt i stil med Livius' og Virgils opfindelse af en forbindelse mellem Aeneas fra fyrsteslægten i Troja og Roms konger. I fortællingen om Vladímir-fyrsterne i Kiev (Skázanije o knjazjách vladímirskikh) berettes det, hvorledes kejser Augustus beordrede en af sine slægtninge, Prus, til at rejse ud for at herske over landet omkring floden Wisla (det nuværende Polen). Mange år senere sendte russerne i Novgorod bud til preusserne for at finde en ny hersker. Sendebudene valgte en fyrste Rurik, som nedstammede fra Prus og dermed fra kejser Augustus. Ifølge legenden fulgte Rurik med til Novgorod, og fra denne Rurik (som skandinaviske forskere mener var af svensk æt) nedstammede alle senere russiske fyrster. Fortællingen om Vladímir-fyrsterne blev digtet i 1520'erne. Sådanne forfalskede genealogier blev produceret i alle europæiske lande på dette tidspunkt (Christensen og Rasmussen 1983, 123).

Mytologien om Det tredje Rom og det hellige Rusland har ikke været enerådende i russisk historie. Denne østlige myte har hele tiden været udfordret af forskellige protestantiske eller oplysningstids- inspirerede fortolkninger, der understregede fællesskabet med den vesteuropæiske kultur. Peter den Store (1672-1725) latiniserede betegnelsen for sin stat til Rossiia eller Rossiiskaia Imperiia i stedet for det gamle ruskaia zemlia (det russiske land) eller hellige Rus. Men forestillingen om Moskva som det ortodokse, kristne Roms fortsættelse overlevede såvel Peter den Stores brutale modernisering, flytningen af hovedstaden til Skt. Petersborg helt ved grænsen til Finland og den bolsjevikiske revolution. Russiske nynationalister som den slavofile forfatter Ivan Sergevitj Aksakov (1823-86) kritiserede den vestlige fortolkning og hævdede, at Rossiia kun var russisk, fordi folket, ruskii narod var ortodoks kristent (Becker 1990, 18). De sejrende bolsjevikker repræsenterede i realiteten en marxistisk variant af en sådan tankegang i deres diskussioner med mensjevikkerne forud for revolutionen i 1917. Helt dominerende blev forestillingen om Ruslands enestående karakter ved proklamationen af socialismen i ét land.

Man kunne let overse denne arv fra det hellige Rus under 1920'ernes kunstneriske modernisme og 30'ernes industrialiseringsterror. Men Hitlertysklands overfald på Sovjetunionen 22. juni 1941 udsatte regimet for en så voldsom anstrengelse, at alle kræfter måtte mobiliseres mod den indtrængende fjende. Metropolitten Sergij udsendte på krigens første dag følgende opfordring til sin menighed om at stå sammen:

Den ortodokse kirke har altid delt sit folk skæbne. Den har lidt sammen med folket, og den er blevet trøstet ved dets fremgang. Den vil heller ikke forlade sit folk nu. Med en himmelsk velsignelse velsigner den al folkets forestående stordåd. (Bugge 1970, 87).

Kirken var hurtigere ude end Stalin, der blev totalt overrasket over Hitlers brud på ikke-angrebstraktaten fra 1939 og var flere dage, ja nogen siger uger, om at samle sig til effektiv modstand. En sådan tvivl var der ikke i den ortodokse kirke. I en lang række opråb og prædikener opfordrede Sergij de troende til at stå sammen med fædrelandet imod den ugudelige fascistiske fjende. Disse toner blev overtaget af den officielle sovjetiske propaganda, således at man i den officielt ateistiske radio ligefrem kunne høre opfordringer til "alle gudfrygtige indbyggere" om at stå sammen mod Hitler-regimet, der "truede selve kristendommens eksistens og forsøgte at styrte Herren Kristus for i stedet at indføre Alfred Rosenbergs 20. århundredes myte." (Bugge 1970, 88). Denne indsats belønnedes ved, at Stalin i 1943 gav tilladelse til indkaldelse af et koncil, som kunne vælge ny patriark efter Tikhon, der var død i 1925. Det blev ikke overraskende Sergij, som imidlertid kun fungerede ganske kort, idet han døde i 1944. På længere sigt blev det begyndelsen til kirkens tilbagekomst i det sovjetiske samfund, en tilbagekomst der har været så succesrig, at nogle i dag i fuldt alvor regner med, at den vil tage over, nu da kommunismen har sluppet taget i det russiske folk.

I den forbindelse dukker forestillingen om Det tredje Rom i dag op igen med fuld styrke. Den fremføres af den mystiske, supernationalistiske, antisemitiske og fremmedhadende Pamjat-bevægelse. Pamjat startede tidligt i firserne som en bevægelse for bevarelse af kirker, klostre og andre bygningsværker fra tiden før revolutionen, men har nu udviklet sig til en egentlig politiske bevægelse, der vil genopvække russernes nationale stolthed. En sådan russisk nationalisme synes at have gode muligheder i Boris Jeltsin genopståede russiske føderative

republik. Hvorom alting er, Det tredje Rom ligger stadig åndeligt om end ikke nødvendigvis fysisk i Moskva.

Det russiske flag

En af følgerne af Sovjetunionens opløsning er, at det røde sovjetiske flag med gylden stjerne, hammer og segl er afløst af den gamle russiske fane, en trikolor med farverne hvid, blå og rød i vandrette striber. Men i efteråret 1991 sås til tider andre demonstranter, der svang en trikolor med farverne sort, orange og hvid. Hvordan kan det være, at der er to konkurrerende russiske flag? Og hvordan kan det være, at den gamle, kejserlige russiske fane er identisk med den revolutionære franske trikolor fra 1792, blot lagt på en anden led og i en anden rækkefølge? Der var da ingen, som ville være sluppet godt fra at ændre det danske kongelige flag til et revolutionært og republikansk, men det gjorde de åbenbart under de enevældige zarer. Undersøger man sagen, viser det sig, at de russiske zarer slet ikke havde hentet deres flag i det revolutionære Frankrig, sådan som store dele af verden siden har gjort. Forbilledet skal søges i Nederlandene i 1600-tallet. Efter afslutningen af deres 80-årige frihedskrig mod Spanien demonstrerede de forenede nederlandske provinser deres økonomiske og militære magt på havene under de vandrette "friheds"-farver, rødt, hvidt og blå.

Man skulle synes, at alle disse bedrifter var yderst dårligt egnede til at gøre at gøre netop disse farver populære i det landbaserede, autoritære fyrstedømme i Moskva, der etablerede sig i 1500- og 1600-tallet. Storfyrst Ivan III tog titel af zar (kejser) i 1497 for at demonstrere sit krav på at repræsentere den direkte arvefølge fra det romerske kejserrige. Der var således intet i den russiske politiske kultur, der skulle tilsige zarerne at efterligne de oprørske nederlændere. Kun én russer kunne finde på det, men han var til gengæld også indflydelsesrig. Peter den Store ville med vold og magt vriste sit rige ud af den orientalske, landbaserede tradition og åbne det for vesten. Han erobrede de baltiske lande fra svenskerne og flyttede i 1709 efter sejren over Karl 12. ved Poltava rigets hovedstad til sumpene ved Nevas udløb i Østersøen. Titusinder af tvangsudskrevne, livegne russiske bønder og krigsfanger omkom. Neva gik om og om igen over sine bredder og foranledigede hundrede år senere Pusjkin til at skrive et af sine bedste digte om Peter den Store og St. Petersborg. I indledningen til "Bronzerytteren" lod han zaren formulere sin hensigt med byggeriet i ordene:

Naturen selv har for os bestemt

netop her at slå et vindue op mod Europa. (Pusjkin 1833,75).

Om Rusland blev moderne og vestligt kan i høj grad diskuteres, men hovedstaden blev bygget, og Rusland blev en flådemagt. Først i Østersøen, siden Sortehavet, Barentshavet og endelig Stillehavet – det sidste i øvrigt med hjælp af en dansker, Vitus Bering. Ivan III havde taget den dobbelthovede, romerske, imperiale ørn som sit våben for at understrege sit krav på kejserværdigheden og dermed på herredømmet over øst såvel som vest. Peter opgav ikke ørnen og heller ikke det kristne Andreaskors, men samlede alle disse symboler på en baggrund af de nederlandske farver på de marineflag, han eksperimenterede med i begyndelsen af 1700-tallet. Disse farver havde han lært at kende som ung i Nederlandene på sin store rejse til Vesteuropa i 1697-98, hvor han lærte, hvad han vidste om skibsbygning og flådekrig. Denne tidligt moderne inspiration havde han magt nok til at presse ned over sin orientalske stat i form af en revolution fra oven.

Selvfølgelig gav russerne hurtigt de nederlandske frihedsfarver en fortolkning som svarede bedre til russisk historie end den oprørske, nederlandske oprindelse. De troende ortodokse antog, at flaget stammede fra St. Georg (med dragen, i øvrigt den armenske nationalhelgen, skønt han stammer fra Kappadokien i det vestlige Lilleasien). Den røde farve skulle symbolisere hans skjold, den blå hans kjortel og den hvide hesten. En anden, mere nationalistisk fortolkning associerede hvid med hviderusserne, blå med de mindre russiske russere, dvs. ukrainerne og rødt med de rigtige russere, storrusserne. Fælles for alle fortolkningerne er den dominerende plads den røde farve indtager i russisk ikonografi. Tænk bare på Den røde Plads, der også hed sådan, før kommunisterne tog over – på oldslavisk betyder det russiske ord for rød, krasnaja smuk såvel som rød, og folkelitteraturen er fuld af “røde” piger. Måske var det alligevel ikke et rent tilfælde, at den røde, kommunistiske revolution fandt sted i Rusland, hvor meget det end stred mod ortodoks marxistisk tænkning før 1917.

Det var forklaringen på det gamle russiske flag, som altså begyndte som flag for Peter den Stores krigsmarine i Østersøen i begyndelsen af 1700-tallet. Men hvad symboliserer den sorte, orange og hvide trikoloré så? Den blev officielt indført i 1858 af tyske rådgivere. Den minder noget om de tyske revolutionæres sort, rød, gyldne fane, den tyske fane som ikke blev anvendt i det tyske kejserrige fra 1870, netop fordi den havde rød i 1848-revolutionen. Schwarz, rot, gold blev faktisk først officielt tysk flag med republikken i 1918. Så selv om zarens rådgivere stammede fra Tyskland, var det ikke hjemlandet, de tænkte på. I stedet var hensigten at markere det nye styre under zar Alexander II, ham der ophævede livegenskabet og som tak blev myrdet af de revolutionære i 1881. Den sorte og gyldne (orange) farve skulle symbolisere zarens våben, mens den hvide stribe i bunden blev tilføjet for at adskille flaget fra det østrigske kejserriges. Den hvide farve skulle desuden understrege fyrstehusets legitime ret til tronen, som det var almindeligt blandt europæiske kongeflag på den tid.

Men trods alle disse udmærkede associationer var flaget yderst upopulært, og den næste zars regering følte sig i 1883 tvunget til at anerkende den gamle hvide, blå og røde fane ved siden af den nye, således at der var to officielle, civile flag i de sidste år af det russiske zarriges eksistens. I 1896 og 1910 forsøgte særkommissioner at finde en løsning på det upraktiske forhold med de to flag, uden dog at komme frem til en ordening. Under 1. verdenskrig forsøgte den sidste zar, Nikolaj II sig med forskellige blandinger af alle fem farver for at understrege sit nære forhold til alle de bondesoldater, der ofrede livet i hundredetusindvis til hans ære. Men som bekendt blev han overhalet af utilfredsheden og revolutionen. Det er Peter den Stores hvide, blå og røde fane, republikken Rusland er vendt tilbage til, og som man kan se, er det muligt at tillægge den næsten en hvilken som helst symbolsk betydning fra vestlig modernisering og frihed til ‘hellig’, zaristisk tradition. Det er netop denne tvetydige mangfoldighed, der gjorde, at den gamle fane blev halet frem igen under augustkuppet og demonstrationerne i efteråret 1991.

Sorte nætter i Irkutsk

Irkutsk 1990. Navnet Sibirien emmer den dag i dag af noget fjernt, farligt og forjættende. Billeder af forviste straffefanger, hårdføre guld- og pelsjægere melder sig på nethinden. Egentlig viden skorter det dog på, ud over fornemmelsen af alle de utalte tusinder, som henslæbte livet i forvisning eller blev dræbt der. Ja, og så kender vi turen fra Omsk til Irkutsk, hvor tatarerne lå i baghold bag hver bakke, fra barndommens læsning af Zarens Kurer (eller

kejserens, hvis man havde en af de helt gamle oversættelser). Og så er det koldt, iskoldt, permafrosset koldt. Men så er det også slut. Bortset fra den transsibiriske jernbane måske. På forunderlig vis er det lykkedes at markedsføre en rejse med den som opfyldelsen af alle eksotiske drømme. Det kan jeg advare mod, med mindre ens drømme går ud på at komme væk fra den stressede dagligdag for at henslæbe en uge i en firepersoners sovekupé, kun afbrudt af fodturen til spisevognen og den forgæves venten på toiletterne efter vand. I togene er alt ved det gode, gamle, russiske, bortset fra at der er kommet toiletpapir på lokummerne.

Men Irkutsk ligger altså der, midt i Sibirien, 5000 km fra Moskva og 4000 fra Vladivostok ved Stillehavet. Russerne erobrede Sibirien så tidligt som i 1600-tallet. Kosakpatruljer nåede Stillehavet 150 år før pelsjægere og opdagelsesrejsende krydsede det nordamerikanske kontinent. Derfor var det naturligt, at russerne var de første til at kolonisere Alaska og det nordlige Californien omkring Fort Ross. Drivkraften var jagten på skind af zobel, hermelin, ulv etc. Så intens var jagten, at den første fredning af zobel skete i 1684. Irkutsk begyndte som et lille træfort ved sammenløbet af to floder i 1661. I flere hundrede år var den den eneste rigtige by i Sibirien. Så livlig var den, at den omtaltes som "lille Paris". Anton Tjekhov besøgte den i 1890 og skrev begejstret om dette "lille St. Petersborg". Og noget er der om det, selv om byen har tyve gange så mange indbyggere i dag og nu fremtræder med vidtstrakte, triste boligkvarterer af typiske sovjetisk betonblokke. Centrum har på forunderlig vis overlevet industrialiseringen og bevaret den oprindelige blanding af købmandspalæer fra århundredskiftet og sibiriske blokhuse halvt gravet ned i jorden. Af hensyn til kulden om vinteren, men sandelig også af hensyn til varmen om sommeren. Nu i juni måned er det næsten subtropisk varmt og fjernsyn, radio og aviser melder om truende skovbrande og forbud mod at tage ud i datchaerne, så man skulle tro man befandt sig i Sydfrankrig og ikke i hovedstaden i Sibirien. Landet er så enormt, at selv de to en halv million indbyggere i Irkutsk amt, som er på størrelse med Frankrig, drukner i de enorme skove. Forurening lykkes det dem alligevel på bedste sovjetiske vis at producere, hvad befolkningen også hele tiden gør opmærksom på. Her startede den økologiske bevægelse i midten af tresserne med kampen mod udbygningen af papirindustrien ved Bajkalsøen knap hundrede kilometer fra Irkutsk.

Bajkal, der har et areal på størrelse med Jylland, er halvanden km dyb og rummer en femtedel af verdens ubundne ferskvandsressourcer – lige så meget som de nordamerikanske søer til sammen. Den spiller en afgørende rolle for rensningen af verdens vandressourcer, er nærmest en lunge for hele jordkloden. Det skyldes, at vandet er over tre hundrede år om at komme gennem dens økosystem og filtreres og renses i den proces. Planlæggerne i Moskva var hjerteligt uvidende om disse fintmærkende sammenhænge, der er udforsket af et marinebiologisk institut på stedet. De så på potentialet for papirproduktion i en region med umådelige mængder af skov og en sø så dyb, at forureningen måtte kunne hældes ned i den i lange tider, før man kunne se noget. Opførelsen af to papirfabrikker i midten af tresserne ved sydspidsen af søen rejste lokalbefolkningen til modstand. De fik støtte fra store dele af det videnskabelige og det litterære samfund, og i slutningen af tresserne bøjede planlæggerne sig og skrinlagde de videre planer for udbygningen af træindustrien.

Bajkal har en næsten hellig plads i russernes bevidsthed. Jevgenij Jevtusjenkos økologiske digte og offentlige shows priser dens renhed. I dag er det især Pamjat-ideologen, den supernationalistiske hjemstavnsforfatter Valentin Rasputin, som står i spidsen for kampen mod ødelæggelsen af Bajkal. Det begyndte han modigt på i tresserne, da det var mindre populært og farligere end i dag, hvorfor han også respekteres af politiske modstandere.

Dengang blev han mødt med det argument fra planlæggerne, at hvorfor skulle Bajkal holdes fri, når Volga, Dnjepr og Ladoga allerede var ødelagt! I firserne har han koncentreret sig om modstanden mod et rensningsanlæg ved de to allerede eksisterende fabrikker. "Rensningen" bestod nemlig i at føre spildevandet lidt længere væk, så det var en anden strand og skov, der led overlast. Også den kamp er nu vundet, men lokale kritikere siger, at det rensningsanlæg, der nu er indrettet, af økonomiske grunde kun sættes i gang, når der er besøgende udefra. Denne yderst beskedne og prekære sejr for miljøet i selve Bajkalsøen indebærer ingen begrænsninger af industrien ved Angara floden, det eneste afløb fra Bajkal. Den strømmer med stor kraft forbi Irkutsk og videre nordpå. Kemiske fabrikker og olieraffinaderier kappes med el- og varmegærker om, hvem der kan producere mest luftforurening, som så driver ud over Bajkalsøen. Alt for at producere den elektricitet og varme, der gør det muligt at lade vinduerne stå åbne om vinteren selv i 30 graders kulde. Dampen fra vinduerne er der alligevel ikke nogen som ser, for floden selv strømmer så hurtigt, at den aldrig fryser til, selv om temperaturen nærmer sig de fyrre graders minus, mens floden indhylles i damptåger, der gør det svært at se en hånd for sig.

Alt det er der ingen, som tænker på, nu hvor varmen er næsten tropisk. Kvinderne har taget deres eleganteste dres på – og det er flot – og promenerer op og ned ad hovedgaden, der som i alle andre sibiriske byer endnu er opkaldt efter Karl Marx, på udkig efter en god handel eller en lille flirt. De få der ikke er der, tager solbad på flodbredderne og demonstrerer, at det russiske kvindeideal har nærmet sig det vestlige i løbet af de sidste tyve år. Ikke flere kernesunde piger med røde kinder, gule fletninger og store bryster, nu dominerer slanke taljer og masser af make up. Det har planøkonomien ikke taget højde for, så kosmetik er en af de allermest efterspurgte artikler på det sorte og grå marked og en af drivkræfterne i sortbørsvekslingen og luksusprostitutionen.

Varer ser der ud til at være masser af. Selvfølgelig aldrig lige det folk vil have, men bortset fra mad synes der ikke at mangle noget. Og maden har været der, men er bare blevet revet væk af hamstrende russerne med rubler på lommen og utryghed ved fremtiden. Russere siger jeg. Ikke fordi det som i de baltiske stater og Centralasien drejer sig om russere kontra den lokale befolkning i kamp om jobs og varer, men fordi befolkningen er totalt russificeret efter to hundrede års frivillig og ufrivillig indvandring. Urbefolkningen ser man ikke meget til, ikke engang på den "pelsstation", hvor skind af zobel, hermelin, mår, ulv osv. fra hele Sibirien samles, sorteres og eksporteres til videre forarbejdning i vesten. Pelsstationen viser sig i øvrigt at være en slem skuffelse for ens eksotiske forestillinger, idet den er en betonblok i fem etager, hvor kvinder sidder i store haller og sorterer skind.

Ikke-russisk udseende indbyggere møder man faktisk kun på universiteter og andre højere læreanstalter, som der er så mange af, at hver tiende af de godt 600.000 indbyggere er studerende. De kommer fra hele Sibirien til Irkutsk – eller Novosibirsk og alle de andre efter sovjetisk målestok mellemstore byer, der er spredt ud over kontinentet. Her kan man se, hvor meget bedre det er lykkedes det sovjetiske system at integrere urbefolkningen end i Canada og USA. Selvfølgelig med den utilfredshed til følge, som plejer at komme med øget uddannelse. Jeg traf en ung langhåret studerende på markedet, hvor han stod og falbød en undergrundsagtig publikation på 6 maskinskreve sider for en rubel stykket. Det var ikke mange penge for en dansker, godt en krone efter den officielle turistvekselkurs. Men for en russer var det dengang et betragteligt beløb, som man kunne købe en flot bog eller et nærende

måltid på en restaurant for. Han kom alligevel af med nogle af sine blade, ligesom naboen, der falbød tre uger gamle eksemplarer af den litauiske folkefronts blad.

Avishungeren i Sovjet er stor og glædelig. Foran kioskerne er der lange køer af folk, mest mænd, som køber et eksemplar af hver af de fem til ti aviser, der kan fås, og går derfra ivrigt læsende. Ophævelsen af censuren af de officielle og officinøse publikationer har dog ikke udkonkurreret alternative publikationer, som denne unge studerendes. Nysgerrig efter at se, hvilken linie han gik ind for, købte jeg et eksemplar og opdagede, at det var et rabiat talerør for øget kristen indflydelse i Sovjetunionen. En artikel forklarede troskyldigt, at grunden til, at det går så godt i vesten er, at Bush og Thatcher beder til gud hver dag og går i kirke om søndagen, mens "det går så skidt hos os, fordi ateisterne råder". Den religiøse revival blandt ungdommen, som der tales så meget om, påvirker dog tilsyneladende ikke kirkebesøget. Hverken et besøg i den gamle domkirke for hele det østlige Sibirien eller en af de nyere kirker fremviste en menighed større en gennemsnitlig dansk sognekirkes. Et par professionelle tiggere udenfor, de obligatoriske babusjkaer som passer vokslysene, et ungt par der diskuterer kirkebryllup, et par forlegne unge mænd som overvejer at blive døbt som voksne og en enkelt nysgerrig turist er alt. Og det er ikke nok til at skabe den mystiske og fortættede atmosfære, der kræves til en vellykket ortodoks gudstjeneste.

Nætterne er lyse, og det er dejligt at promenere ad brede gader med de mange lysegrønne træer, efter at den osende, støjende og totalt hensynsløse trafik er stilnet af. Men hvad skal man foretage sig ud over at gå? Det er et stort problem for den stedlige ungdom, som derfor permanent drømmer om større byer eller vesten, der står for dem i et forklarelsens skær. Forretningerne lukker mellem klokken fem og seks, caféer er der stort set ikke, de få restauranter er ret dyre. Der er ganske vist et voldsomt liv på de få, der er. Energiske rockorkestre spiller vestlig og russisk pop for alle aldersklasser, som begejstret og svedende svinger til øjeblikkets hits, fra lambada, der også er inde her, til elektrificeret folkemusik og popsange, der lyder som lokale udgaver af "Lille sommerfugl" og "Hvor skal vi sove i nat". Når man bliver træt af det, kan man drikke. Spiritusforbudet var ganske vist ikke officielt ophævet i juni 1990, men vodka og øl kunne alligevel købes mange steder og champagne ligeledes. Staten kunne ikke undvære afgifterne fra spiritussalget og afviklede derfor i foråret 1990 stiltiende Gorbatsjovs økonomisk katastrofale ædruelighedskampagne. Man skulle have rationeringsmærker, men de kunne købes af en sortbørshandler ved siden af spiritusudsalgene. Russerne var allerede gået over til at omtale deres forbudstid i datid, ligesom amerikanerne taler om deres i 1920'erne, og virkningerne i form af kriminalitet og en kynisk indstilling til myndighederne, synes da også at være sammenlignelige.

Men selv pengene til vodka og champagne kan slippe op og hvad så? Man kunne gå i teatret, men de spillede ikke i denne uge. Og cirkus er en forkølet provinsudgave af Moskvas statsteater, som kun tiltrækker børn og deres forældre. I den situation var der biografer og videoklubber tilbage. Videoklubberne skød op som paddehatte under Gorbatsjov. 40.000 forskellige film i ulovlige kopier regner man med cirkulerer på dette nye og totalt uregulerede marked, mest sex og vold. Denne aften kan man vælge mellem svenske piger i sommersonne og finske i badstue. Det lyder måske tillokkende for erotisk understimulerede russiske mænd, og enkelte grupper af generte soldater i uniform ses da også forhandle pris ved dørene til de lejligheder, hvor klubberne er indrettet.

Det store flertal af byens unge foretrækker dog biograferne, som der er mange af. Desværre tog de netop i går en film af plakaten, som behandler Afghanistankrigen ud fra samme synsvinkel som den amerikanske *Mash* og TV-serien af samme navn, felthospitalets gru og galgenhumor. *Grus 300* – koden for melding om helikoptere med sårede ombord – hed den. I stedet kunne man vælge mellem en socialrealistisk – socialistisk realisme siger de her, når emnet er den grå og triste dagligdag – film om afdelingen for selvmordere på et stort hospital i Moskva. Den var der enkelte som gik ind for at se, men det var nok fordi de allerede havde set *Sorte nætter i Sochi* med skuespillerinden fra “Lille Vera” i hovedrollen. Hende går man jo gerne langt for at se, og på den måde blev de lyse nætter i Irkutsk for mig til *Sorte nætter i Sochi* ved Sortehavet. Forskellen er nærmest ens. Hvad enten handlingen udspiller sig i Moskvask boligkvarterer, Sochis badehoteller eller Irkutsk centrum, overalt taler mennesker om hvor trist, umuligt og meningsløst livet er i Sovjet, og “hvor gerne de ville have vores problemer,” som en sovjetisk delegeret på Louisiana-konferencen om Perestrojka og den Skandinaviske i maj 1990 udtrykte det. Intet hjemligt finder tilsyneladende nåde for russernes øjne, efter at de nu har fået lukket op for en længe tiltrængt selvkritik. Som en ung kvinde, der fik os til at tage et brev med til sin kæreste i Vesttyskland sagde, “har I nogen sinde set så trist en by som Irkutsk med så få træer og så lidt grønt?”. Den frustration og småby kedsomhed, der ligger bag et sådant udsagn, er svær at tackle, især når man netop har gået og snakket om, hvor charmerende Irkutsk er med sine alléer af lysegrønne træer og velfungerende parker! Intet sovjetisk dur, og alt vestligt må derfor være godt, tænker de fleste.

Selv Danmark, som typiske russere ellers tidligere har foragtet, fordi landet er så lille og har så få tanks, forestiller de sig nu må være fint, for “det tilhører jo vesten, har en konvertibel valuta og en statsminister som er kristen”! Tja, hvad skal man sige andet end uforpligtende almindeligheder til mennesker, der måske ikke lige har brug for at få deres utopiske forestillinger om et bedre liv slået i stykker, netop som de i det mindste er begyndt at sætte ord på dem, uanset hvor naive de end måtte være. Jeg lod være og tog for mine synders skyld den transsibiriske bane til Khabárovsk ved Stillehavet.

Intet nyt fra Det fjerne Østen

1990. Hvem har hørt om Khabárovsk? Jeg havde i hvert fald ikke, og det var vanskeligt at finde byen på kortet, da invitationen dukkede op. Og så viser det sig at være et industricentrum med over 600.000 indbyggere i en provins, der ligger så langt mod øst, at det ikke længere er Sibirien, men kaldes det fjerne østen. Når man ser mod vest er det retning mod Moskva som i resten af Sibirien; men bjergkæden, der ses ganske tydeligt i horisonten kun 56 km borte, ligger i Kina. Grænsen mellem Sovjet og Kina udgøres mod vest af Amur floden og i syd af Ussuri floden. Så tidligt som 1649 erobrede den russiske købmand og pelshandler Jerofej Pavlovitj Khabaróv Amurdalen og oprettede en handelsstation, hvor Ussuri forener sig med Amur og løber nordpå til det iskolde og fiskerige Okhotske hav. Den storby, der senere blev anlagt på ruinerne af hans fort, er opkaldt efter ham, ligesom man møder hans statue på torvet uden for jernbanestationen.

Russerne annekterede i 1800-tallet denne del af Manchuriet fra det svækkede Kina, mens det ironisk nok blev styret af et manchurisk dynasti. Meget ved vi i vesten ikke om disse for os så fjerne egne, ud over måske at handlingen i filmen *Derzu Uzula* udspillede sig der. Det litterære forlæg for denne japansk-sovjetiske film, som rummer den bedste skildring nogensinde af den sibiriske urskov, taigaen, er skrevet af den russiske forfatter Vladimir

Arzeniev (1872-1930). Han udforskede dette hjørne af det russiske imperium på videnskabelige ekspeditioner i årene mellem 1906 og 1910. På dem traf han den indfødte jæger, der er hovedperson i bogen såvel som filmen. Derzu Uzula færdedes fuldkommen hjemmevant i vildnisset og lærte storsindet fra sig til de indtrængende undergravere af hans livsform. Til gengæld satte Arzeniev ham altså et monument i form af en roman og siden hen et lokalt museum, som er et af de bedste af slagsen, jeg har set.

I 1930'erne stødte sovjetiske og japanske tropper sammen i disse egne, men den store krig udeblev, forbi begge parter var engageret på andre fronter. Derimod var det lige ved at komme til rigtig krig mellem de to kommunistiske supermagter Kina og Sovjet i foråret 1969. Grænsen blev fastlagt ved en aftale i midten af sidste århundrede, men siden har Kina ofte truet med krav om revision af grænsen. Denne spændte atmosfære førte mellem 2 og 15 marts 1969 til sammenstød mellem grænsetropperne om den ikke kortlagte Damanskiø i Ussurifloden. Pga. det dårlige forhold mellem de to lande var disse i sig selv banale episoder lige ved at føre til krig i stor målestok. Til denne ugæstfrie egn forvistes de etnisk bevidste jøder, som efter revolutionen i 1917 krævede nationale rettigheder på linie med alle andre befolkninger i Sovjetunionen. Hvis de havde lyst til at få deres egen republik, havde Lenin lige det rigtige for dem i dette folketomme hjørne af imperiet. Når jøder kan få alt til at blomstre, hvorfor så ikke dette område, der ligger så langt fra Moskva som muligt, som så samtidig kunne sikres for Sovjetunionen. Ikke mange tog frivilligt imod dette tilbud, og jeg har mødt væsentligt flere jøder i udlandslufthavnen Sjeremetjevo ved Moskva, hvor de venter på udrejse til Israel, end i den jødiske autonome republik. Som vores tolk af jødisk herkomst, født i Riga og vokset op i Leningrad, sagde, efter at have berettet om, hvordan han blev arbejdsløs, da han nægtede at aftjene sin undervisningspligt efter studierne herude: "Hvordan taler en klog jøde med en dum jøde? Pr. telefon fra New York". Faktisk mærker man hovedsageligt jødernes tilstedeværelse gennem forekomsten af aviser og indskrifter med hebraiske bogstaver.

Khabárovsk selv ligger lige uden for denne jødiske stat uden jøder (som ikke er en selvstændig republik men kun et autonomt område i den russiske føderative republik RFSSR). Selv om den er opkaldt efter pelshandleren fra 1600-tallet, kan byen kun føre sin historie 132 år tilbage. Det er en typisk sovjetisk mellemstor industriby med masser af forurenende fremstillingsindustrier, atomkraftværker og russere i gaderne. Det indfødte indslag møder man mest på torvet, hvor kinesisk eller manchurisk udseende bønder falbyder deres varer til de høje priser, det er tilladt at tage der. Et andet asiatisk indslag i bybilledet udgøres af et japansk-sovjetisk joint venture om opførelsen af den første sushi-restaurant i Sovjet. Helt usædvanligt omhyggeligt udført murværk med kunstfærdige buer over vinduer og døre smykker bygningen, som da heller ikke er færdig endnu. En sådan omhu for detaljer skal man ellers helt tilbage til århundredskiftets købmands- og bankpælær for at finde.

Bortset fra det er det som sagt en typisk sovjetisk by med brede boulevarder, imponante paladser for parti, hær og KGB. Kun føler man sig hensat til tiden før Gorbatjov, glasnost og perestrojka. Den seks kilometer lange hovedgade, som også her er opkaldt efter Karl Marx, er fyldt fra den ene ende til den anden med promenerende, indkøbende og småflirtende, ofte velklædte kvinder. Sjældent har jeg set så mange gravide eller med børn ved hånden. Et klart vidnesbyrd om, at kvinderne her ikke er udearbejdende, som det ellers er normen, men gift med officerer i de store styrker, der er stationeret i dette udsatte område, eller med sømænd i handelsmarinen. Man så ingen lange indkøbs køer, forretningerne er fulde af varer, og de

stormagasiner, der forsyner militæret, men hvor vi andre godt må handle, bare vi ikke køber uniformer, formelig bugner af forsyninger. Mulgvis ikke med det folk helst vil have, og ofte tungt og sovjetisk klodset. Men varer på hylderne er der som i de 'dårlige' gamle dage under Brezjnev. Den sidste dag jeg var der, meldte radioen ganske vist om rationering af mel og makaroni, men den slags mangler lægger en turist ikke mærke til. Så man fristes til at sige, at der intet nyt er fra det fjerne østen.

Den melding skal selvfølgelig forstås på samme måde som Erich Maria Remarques *Intet nyt fra vesten*, hvor skildringen af de tilsyneladende kedsommelige dagligdags rutiner ved fronten viser sig at være et dække over begivenheder, der ændrede betingelserne for det moderne liv mere afgørende end nogen anden enkeltbegivenhed i dette århundrede. Ligesådan i Sovjetunionen af i dag. Gorbatsjov påbegyndte ikke reformerne ud fra et ønske om at revolutionere det sovjetiske samfund i bund og grund, sådan som hans konservative kritikere i Sovjet og ukritiske beundrere i vest troede. Han indledte begrænsede reformer, som var tvingende nødvendige af økonomiske grunde. Under en tilsyneladende harmonisk overflade gik alt ringere og ringere, mens opretholdelsen af en uændret levestandard kostede stadig mere slid på arbejdskraft, råstoffer og energi. Sådan er det endnu i Khabárovsk. Under den idylliske overflade skjulte sig imidlertid en økonomisk og politisk korrupsion som alle andre steder i Sovjet. Ja indsigtfulde analytikere påstår ligefrem, at mafiaen begyndte i det fjerne østen og først senere slog rod i Moskva, hvor den nu stortrives, så de indfødte regner den for mere magtfuld end partiet, og dårligt vover at sætte sig ind i en taxa af frygt for at blive udplyndret. Den samme tvivlsomme ære reserveres ganske vist ofte armeniere og georgiere, men muligvis er det rigtigt. Svært har det i hvert fald været at detailstyre dette område, der ligger så langt fra Moskva, at man passerer 7 tidszoner under rejsen dertil. Politisk er alt heller ikke så roligt, som det ser ud til ved første blik. Ganske vist synes møderne i den russiske sovjet, hvortil Khabárovsk som del af den russiske føderative republik sender delegerede, ikke at vække megen interesse. Selv valget af Boris Jeltsin til præsident ophidsede ikke mange. En slående kontrast til Moskva, hvor man møder folk i alle aldre og fra alle samfundslag med billeder af Jeltsin på reversen og bærende på skilte med opråb som "Jeltsin for president". Men skindet bedrager.

Den indsigtfulde museumsdirektør på Arzenievs museum fortæller harmdirrende, hvilket overgreb mod den lokale kultur bolsjevikkerne begik i 1925. I almindelig kommunistisk ensretningsiver fjernede de et monument for provinsens første guvernør Muraviev, som indbyggerne under zarstyret havde samlet ind til og kaldt frihedsmonumentet. I stedet erstattede de det med et ganske gennemsnitligt monument for "heltene i borgerkrigen i det fjerne østen". Det står der endnu kronet med en rød stjerne og sejrskrans udført i grå granit. Ifølge direktørens udsagn er der ingen i byen, som bryder sig om det, og hun har sat sig selv og museet i spidsen for en indsamling til genopførelse af det oprindelige. Man kan give sin skærv i en glaskasse ved indgangen, og det gjorde skoleklasse efter skoleklasse under lærerindernes opsyn i de timer, vi var der. Når man går rundt i denne velklædte by en subtropisk varm sommerdag, er der ikke mange mindelser om den dystre fortid med forvisningerne. Enkelte byggepladser er omgivet af de plankeværk med pigtråd på toppen, som tidligere indicerede, at her arbejdede straffefanger under KGB opsyn. I dag tjener pigtråden akkurat som hos os til at forhindre folk i at stjæle byggematerialerne. På den tre døgns lange togtur fra Irkutsk var det undertiden muligt at se forladte fangelejre med forfaldne vagttårne og rådne barakker. Men bortset fra det springer minder om historiens hundredtusinder af ulykkelige forviste og henrettede ikke i øjnene.

’Vi ved dog fra statistikken, at mindst en femtedel af befolkningen i hele Sibirien inklusive det fjerne østen nedstammer fra forviste straffefanger. Forvisning hertil har været en af kontinuiteterne mellem zarernes, Stalins og Brezhnevs styre. I Irkutsk har efterkommere efter dem dannet en aflægger af den landsdækkende forening Memorial (hukommelse). Den blev grundlagt i 1987 ved et seminar for rehabiliteringen af Nikolai Bukharin, men har nu udviklet sig til en organisation, hvor alle overlevende fanger og deres børn og børnebørn kan udveksle erfaringer og minder. De bestormede KGB med henvendelser om deres pårørendes skæbne og omklamres til deres overraskelser med venlig imødekommenhed. Så stor er imødekommenheden, at det har været svært at undgå at få for mange repræsentanter for det måske reformerede KGB i bestyrelsen for foreningen! Memorial havde endnu ikke nogen rigtig afdeling i Khabárovsk, hvilket hang sammen med forskellen på de to byers historie – færre straffefanger i det omstridte Fjerne Østen – men det siger også noget om forskel i indstilling blandt indbyggerne. Khabárovsk med dens store garnison er en af de mest loyale støtter for det sovjetiske imperium, som det eksisterede indtil for ganske nylig, hvilket ikke kan undre, i betragtning af de privilegier det har ført med sig. Her stod det sidste store slag mod de antirevolutionære hvide i borgerkrigen ved Valatjevka i februar 1922, som man i dag kan se det genoplivet i et stort panoptikon på museet. Og her havde Sovjetunionen af i går sine bedste støtter. Indtil videre passer det, at der intet nyt er fra det fjerne russiske østen.